

De pendant van Arnt van Tricht's Johannesbeeld

Naar aanleiding van de identificatie van de maker van een zestiende-eeuws eikehouten Johannesbeeld in het Rijksmuseum (afb. 2) publiceerde ik in 1973 in dit Bulletin een overzicht van het oeuvre van de Kalkarse beeldhouwer Arnt van Tricht¹. Deze kunstenaar is de laatste vertegenwoordiger van de laatmiddeleeuwse Nederrijns-Gelderse sculptuur, in wiens werk zich de overgang voltrekt van het laatgotisch manierisme naar de renaissancistische vormtaal. Men ziet in de loop van zijn werk de nieuwe vormen langzaam doordringen om tenslotte de overhand te gaan voeren, en wel met name in dat gedeelte van het oeuvre waarop ik binnenkort uitvoerig hoop in te gaan, de steensculptuur uit de twee laatste decennia van zijn leven. Voor zijn artistieke betekenis zijn overigens vooral de twee eerste van de drie fasen waarin zijn oeuvre te verdelen is van belang: de periode waarin de invloed van Van Tricht's leermeester Henrik Douverman nog overheerst (ca. 1530–1540) en de autonome middenperiode (1540–1550). De overgang tussen beide fasen illustreert met name het Amsterdamse Johannesbeeld zeer duidelijk. Daarom was het des te meer teleurstellend, dat dit beeld niet meer dan een fragment is, een deel van een van de meest karakteristieke composities van de middeleeuwse beeldhouwkunst, de kruis- of calvariegroep. Een dergelijke groep bestaat uit de afbeelding van de gekruisigde Christus, stervend of

reeds verstild in de dood, en de twee figuren van Maria en Johannes, die zowel als historische getuigen van het Lijden gedacht zijn als als vertolkers van de emoties van de gelovige beschouwers van de groep. Juist in de Johannes had Arnt van Tricht een geheel eigen, sterk pathetische vorm voor een van de drie figuren in de groep gevonden, zodat men aan mocht nemen, dat de gehele kruisgroep een zeer persoonlijk karakter gehad moet hebben. Weliswaar kon een tweetal navolgingen door medewerkers van Van Tricht worden aangewezen, doch deze brengen niet veel meer dan een vereenvoudigde versie van vormschema's en ikonografisch type. Beide navolgingen bevinden zich nog op hun oorspronkelijke plaats: de triomfkruisgroep te Warbeyen² en de calvariegroep in de bekroning van het hoogaltaar te Hanselaer³. Beide bevatten een voorzichtig en meer statisch opgebouwde Johannesfiguur naar het voorbeeld van het Amsterdamse beeld zonder evenwel de karakteristieke contrapost van het prototype. Bij beide is ook de tegenhanger, het beeld van de treurende Maria, bewaard gebleven en gezien de laatmiddeleeuwse ateliertradities is het aannemelijk, dat ook deze beelden een weerspiegeling vormden van de als één geheel ontworpen calvariegroep van Van Tricht. Kort geleden bleek mij, dat ook van de Mariafiguur het origineel bewaard gebleven is of was en dat dit beeld zich zelfs korte tijd in dezelfde stad als de Johannesfiguur

Afb. 1. Arnt van Tricht, *Treurende Maria*, H. 100 cm.
Verblijfplaats onbekend.



Afb. 2. Arnt van Tricht, *Johannes de Evangelist*, H.
103,5 cm. Rijksmuseum, Amsterdam.



Afb. 3. Arnt van Tricht, Kroning van Maria; onderdeel van het Johannesaltaar. Kath. Pfarrkirche St. Nikolai, Kalkar (Kr. Kleve).

bevonden heeft. Op 2 oktober 1907 werd in de Brakke Grond te Amsterdam door de veilinghouder Schulman een eikehouten beeld van 'een vrouwelijke heilige' verkocht, dat als de bij het Johannesbeeld behorende Maria beschouwd kan worden⁴. In de veertiger jaren bevond dit beeld zich in een particuliere verzameling te Maarssen. Jaap Leeuwenberg, tot 1969 conservator van de beeldhouwkunst in het Rijksmuseum, maakte er toen een foto van, die in dit artikel wordt gereproduceerd, daar de tegenwoordige



verblijfplaats van de sculptuur niet achterhaald kon worden (afb. 1). Het beeld toont de in een ruime met beide armen opgenomen mantel gehulde Maria, staande ter rechterzijde van het Kruis. Binnen het kader van het strenge ikonografische schema van de treurende oudere vrouw heeft de beeldhouwer gezocht naar een vrijer eigen vorm. Hij vond die in een duidelijke contraposthouding binnen de ogenschijnlijk gehandhaafde traditionele frontaliteit en versterkte dit nog door de asymmetrische drapering van de hoofddoek en de opwaaiende kindoek, die een modieuze lage halsuitsnijding van het keurslijf laat zien. Zelfs het gebruikelijke motief van voor de borst gevouwen handen varieert hij door linkerarm

en schouder wat lager te plaatsen en de handen uit de middenas te laten wijken. Het koptype van Maria (afb. 9) met de kleine, behuilde, ogen en het getuiste mondje ziet men wel vaker bij Mariafiguren van Van Tricht, bijvoorbeeld in de groep van de Kroning van Maria (afb. 3) bovenin het Johannesaltaar in de St. Nikolaikirche te Kalkar (1541–1543)⁵. Een opvallend onderdeel van het beeld is de schijfvormige, naar achter toe schuin oplopende sokkel, die we herhaaldelijk in het oeuvre van Arnt van Tricht terugvinden, als een soort bewuste reactie op de geweld naturalistische grondjes, waarop de beelden van de voorafgaande generatie Nederlandse beeldhouwers staan. Zowel de beelden van de evangelisten Lucas en Mattheus in Kalkar als de Amsterdamse Johannes hebben een dergelijke schijfvormige sokkel. Ook de materiële gegevens spreken voor het bij elkaar horen van de twee figuren. Beide zijn uit eikehout gesneden, volledig vrijstaand uitgewerkt zoals dat bij de meeste van de triomfkruiscalvariegroepen het geval is en beide zijn even groot, de Maria één meter, de Johannes 103,5 cm.

Toetst men de hypothese dat de beide uit dezelfde fase in Van Tricht's werk stammende beelden inderdaad tot één kruisgroep behoord hebben aan de in ikonografie afgeleide versies in Warbeyen (afb. 4–5) en Hanselaer (afb. 6–7), dan blijkt ten aanzien van de Maria hetzelfde op te merken te zijn als bij de Johannes het geval was.

Beide atelierwerken geven wel de grondvorm weer, in dit geval een met gevouwen handen neerziende Maria gehuld in een lange aan weerszijden van het lichaam opgenomen mantel, en met een nadrukkelijk weergegeven kindoek voor de boezem, maar missen alle geraffineerde details in verhoudingen en pose. Juist zoals bij de Johannes het geval is, is er een verschil in getrouwheid tussen de beide navolgingen onderling, en gebruikt de maker van de groep in Warbeyen voor zijn Maria ook een eigenzinniger gewaad- en ploovorm, terwijl de meester van Hanselaer zich meer aan het voorbeeld houdt, zij het dan met volledig andere, gedrongen proporties.

Graag zou men weten, waar de kruisgroep,

Afb. 4. Navolger Arnt van Tricht, Treurende Maria; onderdeel van een calvariagroep. H. 114 cm. Kath. Pfarrkirche St. Hermes, Warbeyen (Kr. Kleve).



waartoe de Maria en Johannes behoorden gestaan kan hebben. De bij de verkoop van het Johannesbeeld in 1898 door kunsthandelaar Boas Berg meegedeelde herkomst 'uit de omgeving van Tiel' geeft geen aanknopingspunten en bij de veiling van 1907 wordt voor het Mariabeeld geen herkomst vermeld, tenzij dan dat de geveilde voorwerpen uit de collectie van de Haagse schilder Hijner en vele andere verzamelingen stammen. De gave toestand van beide sculpturen en het vrij gelijktijdig op de markt komen kunnen er op wijzen, dat beide lange tijd nog in hun samenhang gefunctioneerd hebben, in een kruisgroep. Hoe het bijbehorende kruisbeeld er dan uit gezien heeft, kan men op grond van de twee

Afb. 5. Navolger Arnt van Tricht, Johannes de Evangelist; onderdeel van een calvariagroep. H. 114 cm. Kath. Pfarrkirche St. Hermes, Warbeyen (Kr. Kleve).



navolgingen moeilijk concluderen. In beide gevallen is de nogal strak frontaal en ogenschijnlijk meer op Douverman dan op Arnt van Tricht geïnspireerde Christusfiguur te zeer gespeend van karakteristieke details om veronderstellingen over het directe voorbeeld te kunnen uiten.

Een tweede, kort geleden als werk van Van Tricht herkende sculptuur kan wat dat betreft misschien zijdelings enig licht brengen. Het is een piëta, die het Westfälische Landesmuseum te Munster in 1975 verwierf uit een particuliere verzameling te Rheine en die tot voor kort, zelfs na restauratie, als 'Nederrijns, omstreeks 1480' gold⁶ (afb. 8). Modedetails zoals de schoen met brede stompe neus van Maria en de los om haar middel geknoopte gordel

Afb. 6. Navolger Arnt van Tricht, *Treurende Maria*; onderdeel van het hoogaltaar. H. ca. 60 cm. Kath. Pfarrkirche St. Antonius Abbas, Hanselaer (Kr. Kleve).



bewijzen, dat deze datering veel te vroeg is, doch begrijpelijk is zij wel daar de groep in opbouw duidelijk aansluit bij het type piëta van de eerste generatie Nederrijnse beeldhouwers, zoals het beeld door Meester Arnt van Kalkar uit de Dominikanerkerche te Kalkar⁷. Overigens is het niet moeilijk om in de figuur van Maria de hand van Arnt van Tricht te herkennen. Vooral het koptype (afb. 9) en de golvende, zware lichaamsvormen suggererende gewaadpartijen bewijzen, dat het beeld in dezelfde tijd ontstaan moet zijn als de Annunciatie- en Visitatiegroepen in het door Douverman ontworpen en begonnen en door Van Tricht voltooide Zeven-Vreugden-altaar van de Dom van Xanten⁸. De Christusfiguur van de piëta is

Afb. 7. Navolger Arnt van Tricht, *Johannes de Evangelist*; onderdeel van het hoogaltaar. H. ca. 60 cm. Kath. Pfarrkirche St. Antonius Abbas, Hanselaer (Kr. Kleve).



vrij traditioneel. In de lichaamsvormen is de, oorspronkelijk uitgemergeldheid door het Lijden suggererende, slankheid van Douvermans Christusfiguren merkwaardig en niet geheel bevredigend vermengd met de vollere vormen van een heroïsche naaktheid. Ook in de kop en bij de haren en de doornenkroon overheersen zware brede vormen (afb. 10). Deze zelfde, wel als renaissancestisch te bestempelen opvatting van de Christusgestalte paste Van Tricht eveneens toe in de halffiguurgroep van de Man van Smarten met de wenende Maria in de verzameling Walraff⁹; zelfs de stenen Ecce Homogroep in de kruisgang van de Dom te Xanten behoort nog tot ditzelfde type, dat men dan ook geneigd zou zijn als voor Van

Afb. 8. Arnt van Tricht, Piëta. H. 86,5 cm (vóór restauratie). Westfälisches Landesmuseum, Munster.



Afb. 9. Arnt van Tricht, Piëta, detail (na restauratie). Westfälisches Landesmuseum, Munster.

Afb. 10 (onder). Arnt van Tricht, Piëta, detail (na restauratie). Westfälisches Landesmuseum, Munster.



Tricht karakteristiek te beschouwen. In dat geval zal de bij de Johannes en Maria behorende gekruisigde Christus geacht mogen worden tot ditzelfde type behoord te hebben. Dat kan dan ook verklaren waarom de kruisbeelden van de beide navolgingen, in Warbeyen en Hanselaer, zo weinig uitgesproken zijn. In tegenstelling met de Meester van het Kalkarse Anna-altaar en Douverman, voor wie de Gekruisigde het meest de aandacht vragende figuur in de kruisgroep is, heeft Arnt van Tricht in de beweging en expressie van de bijfiguren een persoonlijke oplossing voor de uitbeelding van de Kruisiging gezocht.

Noten

¹ G. de Werd, De Kalkarse beeldhouwer Arnt van Tricht. Een bijdrage tot de kennis van zijn werk, *Bulletin van het Rijksmuseum* 21 (1973), blz. 63-90.

² H. P. Hilger, *Die Denkmäler des Rheinlandes. Kreis Kleve* 5, Düsseldorf 1970, blz. 116, afb. 376; De Werd, *op. cit.*, blz. 65, afb. 3.

³ H. P. Hilger, *Die Denkmäler des Rheinlandes. Kreis Kleve* 1, Düsseldorf 1964, blz. 83-84, afb. 249; De Werd, *op. cit.*, blz. 65-66, afb. 4.

⁴ Veiling J. Schulman, Amsterdam, 2 oktober 1907, nr. 761: Statuette d'une sainte, sculptée en chêne en ronde bosse, d'une beauté remarquable. Elle tient les mains liées en prière. XVme siècle. Haut. 1 Mètre.

⁵ De Werd, *op. cit.*, blz. 75-78.

⁶ Eikehout, h. 86,5 cm, achterzijde uitgehold. Resten van de oorspronkelijke polychromie bewaard, met name het inkarnaat. 1977-78 gerestaureerd. Foto's en gegevens verstrekke Dr. Geza Jaszai, Westfälisches Landesmuseum, Munster.

⁷ H. Meurer, *Das Klever Chorgestühl und Arnt Beeldesnider*, Düsseldorf 1970 (Die Kunstdenkmäler des Rheinlandes, Beiheft 15), blz. 59, afb. 193. Sinds de secularisatie van het Dominikanenklooster te Kalkar bevindt het beeld zich in de Kath. Pfarrkirche St. Markus te Bedburg (Kr. Kleve).

⁸ De Werd, *op. cit.*, blz. 80-81, afb. 25-26.

⁹ De Werd, *op. cit.*, blz. 81, afb. 28.